

Галина ЄНЧЕВА,

orcid.org/0000-0003-2002-6761

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *halyna.yenchewa@npp.nau.edu.ua*

Тетяна СЕМИГІНІВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-6791-0397

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *tetiana.semyhinivska@npp.nau.edu.ua*

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ АД'ЕКТИВНИХ І ДІЄСЛІВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена розгляду продуктивних способів словотворення та основних структурних моделей ад'єктивних і дієслівних авіаційних термінів. Питання словотвору та структурних моделей ад'єктивних і дієслівних авіаційних термінів не висвітлювалися у наукових колах, отже, потребують докладного опрацювання та вирішення. Ад'єктивні та дієслівні авіаційні терміни представлено як результат репрезентації знань про певну діяльність людини, у цьому випадку авіаційну, а також указано на важливість їх когнітивного значення для перекладу з огляду на їх словотвірні та формотвірні характеристики. Своє втілення й розроблення у статті отримують питання співвіднесеності термінів зі спеціальними поняттями на основі концептуального апарату певної галузі знань, що демонструє їхню онтологічну ознаку, а саме системність, яка проявляється у мовному оформленні термінів, використанні продуктивних словотвірних афіксів та структурних моделей, а також у здатності терміна продукувати інші терміни.

Розглянутий у статті матеріал яскраво демонструє, що словотвірні засоби, які беруть участь у творенні авіаційної термінології, мають концептуальний зміст, а загалом те, що мова має у своєму розпорядженні величезні потенції для передачі інформації в її якомого тоніших смислових відмінках. Під час моделювання нових авіаційних термінів, з одного боку, зберігається зв'язок між твірними й похідними словами та словосполученнями, а з іншого боку, у результаті когнітивної операції відбувається процес пізнання, тобто загалом авіаційна термінологія є її продуктом когнітивної діяльності, її «інструментарієм», за допомогою якого перекладач здійснює пізнавальну діяльність у цій сфері.

Дослідження дасть змогу в перспективі систематизувати типи розбіжностей внутрішньої форми англійських та українських термінів, які реалізуються у відмінності їхнього лексичного складу морфо-синтаксичної структури, а також виявити чинники розбіжностей та визначити міру впливу останніх на точність відтворення значення терміна (тобто на еквівалентність перекладу).

Ключові слова: авіаційна термінологія, ад'єктивні терміни, дієслівні терміни, словотвірні засоби, переклад.

Halyna YENCHEVA,

orcid.org/0000-0003-2002-6761

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translation
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) *halyna.yenchewa@npp.nau.edu.ua*

Tetiana SEMYHINIVSKA,

orcid.org/0000-0002-6791-0397

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translation
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) *tetiana.semyhinivska@npp.nau.edu.ua*

COGNITIVE ASPECT OF TRANSLATING ADJECTIVAL AND VERBAL AVIATION TERMS

The present paper considers productive ways of word formation and basic structural models of adjectival and verbal aviation terms. The issues of word formation and structural models of adjectival and verbal aviation terms have

not been covered by the scientific community, so they need detailed elaboration and solution. Adjectival and verbal aviation terms are presented as a result of the representation of knowledge about a particular human activity, in this case aviation, and indicate the importance of their cognitive value for translation given their word-building and word-forming characteristics. The paper embodies and develops the issue of correlation of terms with special concepts on the basis of the conceptual framework of a certain field of knowledge, which demonstrates their ontological feature – systematicity, which is manifested in the linguistic design of terms, the use of productive word-forming affixes and structural models and in the ability of a term to produce other terms.

The material considered in the paper clearly demonstrates that the word-forming means involved in the creation of aviation terminology have a conceptual meaning, and in general that the language has great potential for transmitting information in its subtlest nuances. When modeling new aviation terms, on the one hand, the connection between creative and derivative words and phrases is preserved. On the other hand, as a result of cognitive operation there is a process of cognition, i.e. in general aviation terminology is both a product of cognitive activity and a “toolkit” through which the translator carries out cognitive activity in this area.

The study makes it possible to systematize the types of disagreements between the internal form of English and Ukrainian terms, realized in contrast to their lexical composition of morpho-syntactic structure, as well as to identify areas of disagreement and the influence of the latter on the accuracy of rendering the meaning of the term (i.e. on the equivalence of the translation).

Key words: aviation terminology, adjectival terms, verbal terms, word-forming means, translation.

Постановка проблеми. У стандартах Міжнародної організації цивільної авіації (далі – ІКАО) використовуються авіаційні терміни, що дають змогу комплексно охарактеризувати діяльність цієї організації. Авіаційна терміносистема є сукупністю однослівних і багатослівних термінів, які співвідносяться з понятійною системою авіаційної галузі, перебувають у взаємозв'язку та взаємодії, піддаються свідомому регулюванню та впорядкуванню. Оскільки словотворчі процеси слід розглядати перш за все як процеси формування концептів, їх опис допомагає зрозуміти шляхи їх породження або перетворення у дискурсі на основі лексичних одиниць з їх концептуальними структурами, наявними в лексиконі, а також принципи, обмеження їх комбінаторики. Дослідження цих явищ допомагає також виділити певний набір цих глобальних концептів і класифікуючих категорій, які характеризуються, значення лексем та їх складових елементів, що вступають у взаємовідношення відповідно до закономірностей дискурсу.

Мета статті. Нині вбачаємо за необхідне з'ясувати структурні особливості англійських та українських ад'єктивних і дієслівних авіаційних термінів та вказати на особливості, що визначають специфіку їхнього перекладу.

Виклад основного матеріалу. Словотвірні засоби репрезентують особливу цікавість, оскільки, на думку О. С. Кубрякової, їх можна орієнтувати на «пошук та виявлення певних кореляцій між когнітивними та мовними структурами» (Кубрякова, 1997: 24). Похідне слово є мовною структурою представлення знання, а словотворча модель – формулою регулярного введення у похідні слова певного знання про об'єкти, процеси й ознаки, розуміння яких у тексті або дискурсі слід вивчати в процесі застосування деяких когнітивних операцій відновлення повних струк-

тур знання, скороченими аналогами яких вони виступають (Кубрякова, 1999: 16). О. С. Кубрякова розглядає похідні одиниці як «когнітивно-дискурсивні утворення» (Кубрякова, 2004: 429), вони формуються та зароджуються в певних контекстних умовах не тільки як комунікативні, але й як ментальні одиниці, тому не можна недооцінювати значення словотвірних засобів. Аналіз словотвірних значень з'ясовує, «яке концептуальне або когнітивне утворення підведене під «дах» знаку, який квант інформації виділений тілом знаку із загального потоку відомостей про світ» (Кубрякова, 1993: 23).

За кожним новим терміном, його словотвірною та формотворчою структурою криється нова інформація, яка тісно пов'язана з когнітивними механізмами. Якщо це словотвірне гніздо, то, на думку О. Ю. Крючкової, «когнітивна інтерпретація словотвірного гнізда розкриває такий механізм мовного моделювання світу, підґрунтям якого виступає мотиваційна ознака, відображена у предметному значенні ключового слова гнізда» (Крючкова, 2004: 26).

Мовна форма визначає термінотип термінологічного позначення, а саме однокомпонентні (монологемні) та багатоконпонентні (полілексемні) терміни. Вони характеризуються різними структурними ознаками, тому кожен з цих типів термінів потребує окремого описання. Аналіз нормативних документів ІКАО свідчить про те, що для цього жанру документації більш характерні багатоконпонентні термінологічні сполучення. Монологемні авіаційні терміни становлять відносно невелику групу, а саме 1 336 одиниць, або 35,93% від загальної кількості термінологічних одиниць, що не применшує їхньої загальної ролі у функціонуванні терміносистеми: вони вживаються як самостійні номінативні одиниці і як ядерні елементи багатоконпонентних термінів.

Прикметники разом з іменниками становлять до 60% термінологічних одиниць у сучасних розвинених мовах (Суперанская, 1989: 97). Терміни-прикметники вказують на певні зв'язки предметів, явищ і понять, якими оперують в авіаційній практиці, вказують на специфічні лише для цієї терміносистеми ознаки та якості спеціальних понять. Функціонування таких одиниць обмежене текстами наукового стилю або професійної комунікації.

Зі сфери функціонування, а саме нормативних документів ІСАО, було виділено 125 термінів-прикметників, які за своєю структурою поділяються на непохідні (21 од.), похідні (87 од.) та складні слова (13 од.). Прикметники становлять 3,36% від загальної кількості термінів і 6,2% від кількості моноксемних одиниць. Непохідні прикметники є переважно латино-французькими запозиченнями: *aft* – задній, розміщений ззаду; *dorsal* – верхньофюзеляжний; *radar* – радарний; *stealth* – розроблений на основі технології «Стелс» (яка забезпечує низький рівень демаскувальних ознак).

Похідні терміни-прикметники репрезентують здебільшого морфологічне словотворення, зокрема афіксацію (префіксальний та суфіксальний її різновиди) та складання як різновид безафіксної деривації.

Суфіксація відбувається за такими моделями.

V + суфікс арабського походження **-al** – прикметникові термінологічні одиниці зі значенням «той, що має певну якість, властивість», «той, що стосується чогось» (11 од.). Терміни англійської авіаційної термінології із суфіксом **-al** перекладаються українськими термінами та терміносполученнями із суфіксами **-н**, **-альн**, **-ичн**, **-ічн** (властиві основам якісних прикметників) (МС, 1983: 385): *aerodynamical* – аеродинамічний, обтічний (про форму корпусу); *aeronautical* – повітроплавний, повітроплавальний; *aerostatical* – авіаційний, аеростатичний.

N + суфікс латинського походження **-less** зі значенням «позбавлений того, на що вказує термінологічна одиниця», тобто він додає до значення деривата сему «відсутність якості, характерної для основи» (8 од.). Деривати, утворені за цією моделлю, є неідіоматичними, оскільки їх семантика являє собою суму значень мотивуючої основи й словотворчого форманта. Терміни із суфіксом **-less** перекладаються українською мовою як терміни з префіксом **-без** (вказує на відсутність кого-, чого-небудь) (МС, 1983: 65): *pilotless* – безпілотний (про літальний апарат); *tailless* – безхвостий, або описово: *tailless airplane* – літак схеми «літаюче крило».

V + суфікс латинського походження **-able (-ible)** зі значенням «можливий для здійснення» (9 од.): *detachable* – рознімний.

Авіаційні терміни із суфіксом **-able (-ible)** перекладаються українською мовою за допомогою словосполучень зі словами на кшталт «придатний», «керований», «льотний»: *navigable* – 1) льотний, придатний для польотів; 2) керований (про дирижаблі, повітряні кулі, аеростати); *dirigible* – керований (про аеростат).

Префіксальні прикметникові термінологічні одиниці утворюються за такими моделями.

anti- + **Adj** префікс, що вказує на спрямованість дії проти чогось (17 од.). Терміни з префіксом **anti-** перекладаються українською мовою словами з префіксом **анті-** (позначає протилежність, протидію, а також заміну чи подібність) (МС, 1983: 32): *antiknock* – антидетонаційний; *anti-radar* – антилокаційний; словами з префіксом **проти-**: *anti-aircraft* – протиповітряний, *anti-icer* – протиобліднювальний пристрій; *antimissile* – протиракетний.

un- + **Adj** префікс, що позначає повну відсутність якості, позначеної основою (12 од.): *unshrouded* – небандажований. Англійські прикметники з префіксом **un-** перекладаються українськими **не-**, **без-** зі значенням, протилежним значенню мотивуючого слова, з префіксами (МС, 1983: 372): *unairworthy* – непридатний до польоту; *unobstructed* – ненасичений, неграничний; *unserviceable* – непридатний для експлуатації. Іншим способом перекладаються *unstick* – відрив (від ЗПС); *unlatch* – знімати (шасі з замків); *unreverse* – вимикати зворотню тягу (двигуна).

Основу **all-** використовують для утворення прикметників зі значенням (12 од.) всеохоплюваності та винятковості. Терміни з префіксоїдом **all-** перекладаються словами з напівпрефіксом **все-**: *all-speed* – всережимний (за обертами двигуна); *all-weather* – всепогодний (про умови польоту); термінологічними словосполученнями зі словами **повністю**, **цілком** тощо: *all-flying* – повністю керований (наприклад, стабілізатор); складними термінами з компонентом **суцільно**: *all-metal* – суцільнометалевий.

multi- + **Adj** префікс зі значенням «багато» – *multi-purpose* (10 од.). Терміни з префіксом **multi-** перекладаються українською мовою термінами, тобто складними словами з компонентом **багато-** (велика кількість кого-, чого-небудь) (ВТССУМ, 2007: 51): *multiblade* – багатолопатевиий; *multi-engine* – багатомоторний (літак); *multipath* – багатопроменевий; *multi-spindle* – багатошпиндельний.

sub- + **Adj** префікс має такі значення: «розміщений нижче від чогось»; «виконаний неповною мірою» (8 од.). Терміни, утворені за допомогою префікса **sub-**, перекладено українською мовою

термінами з префіксом *nid-* (надає значення «раніший в часі», «який перебуває нижче предмета») (ВТССУМ, 2007: 373): *subcarrier* – піднесна (наприклад, частота); термінами з префіксом *do-* (виражає значення «збільшення чогось») (ВТССУМ, 2007: 370): *subsonic* – дозвуковий (про швидкість польоту); описово, шляхом розкриття змісту поняття: *subgrade* – ґрунтова основа (покриття), основа/подушка ЗПС.

Прикметники авіаційної термінології, що утворюються шляхом словоскладання, відповідають таким структурним моделям.

Adj + N (5 од.): *single-engine* – одномоторний; *widebody* – широкофюзеляжний (про повітряне судно); *heavy-duty* – високопотужний.

N + N + -ed (4 од.): *jet-propelled* – з реактивним двигуном.

N + N + -en (2 од.): *engine-driven* – з приводом від двигуна; *power-driven* – з механічним приводом. Окрім морфологічного словотворення, терміни-прикметники зрідка представляють також лексико-синтаксичну деривацію, наприклад **Adj + prep + N** (4 од.): *heavier-than-air* – важчий за повітря; *lighter-than-air* – легший за повітря.

Терміни-дієслова функціонують у авіаційній термінології для позначення спеціальних понять, а саме дій і процесів, що відбуваються між суб'єктами та об'єктами. Дієслова-терміни становлять 1,94% від загальної кількості термінів і 5,25% від кількості монологічних одиниць. Непохідні дієслова (22 од.) – це *amend*, *chafe*, *mill*, *pinch*, *swing*. Дієслівне термінотворення відбувається за допомогою морфологічного (афіксація й префіксація) та морфолого-синтаксичного способів. Афіксальне дієслівне термінотворення відбувається за такими моделями.

N + суфікс грецького походження -ate > дієслова зі значенням «приводити в стан», «діяти певним чином» (12 од.): *actuate* – спрацьовувати (про реле); *deteriorate* – погіршуватися (про метеоумови); *inflate* – надувати, накачувати (шину); *perforate* – пробивати отвори; *propagate* – розвиватися (про тріщину); *rotate* – обертатися.

N + суфікс грецького походження -ize > дієслова зі значенням «приводити в стан», «діяти певним чином» «наслідувати» (Мостовий, 1993: 25) (6 од.): *localize* – визначати місцезонашування; *pressurize* – герметизувати.

Щодо дієслівних префіксів сучасної англійської мови, то їх семантичний ефект можна назвати адвербальним, оскільки вони визначають і пояснюють ідею, яку несе в собі слово. Як зазначає Т. В. Максимова, дієслівні префікси мають дейктичний характер, адже вони співвід-

носять дію, виражену дієсловом, з певною точкою відліку, уточнюючи її в часовому, локальному, кількісно-оцінювальному та інших відношеннях (Максимова, 1978: 7).

over- + V > дієслова зі значенням надмірної дії (Максимова, 1978: 17) (11 од.): *overshoot* – здійснювати посадку з викочуванням (за межі ЗПС). Терміни з префіксом **over-** перекладено дієсловом з префіксом *pepe-* (вказує на збільшення чогось, на перебування вище чогось, на повторність дії) (ВТССУМ, 2007: 372): *overshoot* – переліт (під час посадки); *overlap* – перекриття (зображень під час аерозйомки); складним терміном, що містить слово на кшталт «надмірний», «надлишковий»: *overservice* – заправляти надмірну кількість рідини при ТО (наприклад, амортизаторів опор шасі); *oversteer* – надмірно сильно змінювати траєкторію польоту; складним терміном, що містить слово на кшталт «перевищення», «збільшення», «великий»: *overspeed* – летіти зі швидкістю, що перевищує допустиму.

Власне англійський префікс **un- + V** > дієслова зі значенням протилежних (негативних) семантичних ознак (9 од.). Дієслівні авіаційні терміни, утворені за допомогою префіксу *un-*, перекладають українською мовою словами та словосполученнями з префіксом *roz-* (передає значення «розширити в просторі») (ВТССУМ, 2007: 374): *unfeather* – розфлюгерувати (повітряний гвинт).

under- + V > дієслова із протилежним значенням до префіксу *over-*. Його основна сполучуваність пов'язана з дієсловом, якому він надає додаткової семантики «під, нижче, нижче ніж» (Максимова, 1978: 18) (7 од.). Терміни з основою *under-* перекладають українською мовою термінами з префіксом *nedo-*: *to undershoot* – недолітати (до торця ЗПС); потрапити в аварію через недоліт (до торця ЗПС).

Латинський префікс **re- + V** > дієслова зі значенням «повернути в попередній стан» (8 од.): *resurfacing* – нанесення нового покриття на ЗПС. Терміни з префіксом *re-* перекладено словами з префіксами *do-*, *no-* (вказують на рух у якомусь напрямку, повторюваність, тривалість дії) (ВТССУМ, 2007: 373): *re-entry* – повернення в щільні шари атмосфери (про космічні кораблі); словосполученнями зі словами типу *повторний*, *знову*: *re-clear* – давати повторний дозвіл (наприклад, на посадку повітряного судна); словосполученнями, до складу яких входить слово з префіксом *z-* (*za-*) (вказує на часове й просторове значення) (ВТССУМ, 2007: 371): *re-engine* – замінити двигун; *rerouting* – зміна маршруту.

Висновки. Отже, утворення авіаційних термінів є складним процесом, у результаті якого

виникають у мові одиниці з абсолютно новим лексичним значенням. Розглянутий матеріал яскраво демонструє, що словотвірні засоби, які беруть участь в утворенні авіаційної термінології, мають концептуальний зміст, а загалом те, що мова має у своєму розпорядженні величезний потенціал для передачі інформації в її якомога тонших смислових відтінках. У результаті словотвірної діяльності між концептами встановлюються нові, структуровані зв'язки, які щодо початкових слів є більш конкретними. Словотвірні моделі в про-

стих формах відображають численні асоціативні зв'язки слів, їх організацію, а також переплетення цих зв'язків. Під час моделювання нових авіаційних термінів, з одного боку, зберігається зв'язок між твірними та похідними словами та словосполученнями, а з іншого боку, у результаті когнітивної операції відбувається процес пізнання, тобто загалом авіаційна термінологія є продуктом когнітивної діяльності та «інструментарієм», за допомогою якого перекладач здійснює пізнавальну діяльність у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Крючкова О. Ю. Когнитивный анализ словообразовательных гнезд. *Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы* : труды и материалы Международной конференции, посвященной 200-летию Казанского университета. Казань : изд-во Казанского университета, 2004. С. 26–27.
3. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака: памяти Р. Якобсона. *Вопросы языкознания*. 1993. № 4. С. 20–27.
4. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : Институт языкознания РАН, 1997. 327 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
6. Кубрякова Е. С. Актуальные проблемы современной лингвистики. Москва : Институт языкознания РАН, 1999. 283 с.
7. Максимова Т. В. Семантические особенности глагольной префиксации в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1978. 25 с.
8. Морфемный словарь: близко 36 000 слів / сост. Л. М. Полюга. Київ : Радянська школа, 1983. 464 с.
9. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови. Харків : Основа, 1993. 256 с.
10. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории. Москва : Наука, 1989. 246 с.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (2007)] / Compiled and edited by : Busel, V. T., Kyiv; Irpin : VTF "Perun", 1736 p. [in Ukrainian].
2. Kryuchkova O. Yu. Kognitivnyj analiz slovoobrazovatel'nyh gnezd [Cognitive analysis of word families]. *Russkaja i sopostavitel'naja filologija : sostojanie i perspektivy*: International conference, dedicated to the 200th anniversary of Kazan University : The Journal Proceedings. Kazan : Publishing House of Kazan University, pp. 26–27 [in Russian].
3. Kubryakova E. S. Vozvraschayas k opredeleniyu znaka [Coming back to the sign definition] : commemorative to R. Jakobson. *Voprosy yazykoznanija*. № 4, pp. 20–27 [in Russian].
4. Kubryakova E. S. Chasti rechi s kognitivnoj točki zrenija [Parts of speech from a cognitive point of view]. Moscow : Institute of Linguistics RAS, 327 p. [in Russian].
5. Kubryakova E. S. Jazyk i znanie: Na puti poluchenija znaniy o jazyke [Language and knowledge: On the way to gain knowledge about the language] : Chasti rechi s kognitivnoj točki zrenija. Rol' jazyka v poznanii mira [Parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world]. Moscow : Jazyki slavjanskoj kul'tury, 560 p. [in Russian].
6. Kubryakova E. S. Aktual'nye problemy sovremennoj lingvistiki [Actual problems of modern linguistics]. Moscow : Institute of Linguistics RAS, 283 p. [in Russian].
7. Maksimova T. V. Semanticheskie osobennosti glagol'noj prefiksacii v sovremennom anglijskom jazyke [Semantic features of verbal prefixation in modern English] : Extended abstract of candidate's thesis: 10.02.04 – Germanic Languages (Postgraduate). Moscow, 25 p. [in Russian].
8. Morfemnyj slovar' [Morphemic dictionary]: About 36,000 entries / Compiled by L. M. Polyuga. Kyiv : Radianska shkola, 464 p. [in Ukrainian].
9. Mostovy M. I. Leksykologija anhliiskoi movy [Lexicology of the English language]. Kharkiv : Osnova, 256 p. [in Ukrainian].
10. Superanskaya A. V., Podolskaya N. V., Vasilyeva N. V. Obshhaja terminologija [General terminology] : *Voprosy teorii*. Moscow : Nauka, 246 p. [in Russian].